

ривожланишига тарбиянинг кўрсатувчи таъсирини юкори санаган шоир ҳар бир фуқоронинг, бутун халқнинг ўз эли билан ажралмас даражада мустақкам боғлиқликда бўлишини талаб қилди. Мутафаккир ўзининг тарбиявий қарашлари билан чинакам маънода ватанпарвар, халқпарвар эканлигини яққол намоён этган. Унинг юртпарварликка доир қарашларидан айна пайтда ўқувчи-ёшларда ватанпарварлик, фуқаролик компетенцияларини шакллантиришда ҳам самарали фойдаланиш мумкин. Унинг қуйидаги мисралари бунинг ёркин мисолидир:

Ер ҳам эл биландур, эл ҳам ер билан,

Ерсиз элнинг куни дарбадар билан. [1:35] -

деб билдирган эди. Шоирнинг ёшларга туғилган юртни севиш туйғуларига эга бўлишини, уни қадрлашини, зарур ҳолатда ташқи душманлардан асраши кераклигини, юртдан бешиб бўлмаслигини таъкидлашдаги мақсади: “Юртдан айро тушган девона бўлур” [1:63] деб, тушунтириш эди. Ўзга юрт қадрингни билмайди. “Ўзга юртда мусофирлик қилгандан, ўриб сени хўрласа ҳам она юрт яхши” [1:123] – деб, она юртнинг ҳар нарсадан ҳам ортиқлигини сездиради. Чунки, “Ҳар ким ўз юртида давлатли султонга менгзаб” [3:101] яшайди. Дунёда гўзал шаҳарлар ва бетакрор ўлкалар кўп, лекин “Ҳар кимнинг ўзига Мисрдур жойи” [3:122].

Шоир ҳалол меҳнат қилиб кун кечиришнинг фақат шу инсоннинг ўзи учунгина эмас, балки бутун жамият учун ҳам аҳамиятли эканлигини, элнинг ривожланиб, обод бўлиши инсонлар меҳнатига боғлиқлигини, шунинг учун ёшлар халқ учун меҳнат қилишга тарбияланиши кераклиги ҳақида ҳам қимматли фикрлар билдирди. “Баъзи бировлар” номли шеърида ҳар бир инсон ўз меҳнати билан тирикчилик қилиши лозимлиги, барча ўз рискини ўзи топиши кераклигини

таърифлади. Инсонлар ёлғиз ўзи яшаб кун кечириши учунгина эмас, балки халқ манфаати, элнинг ривожланиши учун ҳам тер тўкиши лозим. Меҳнатнинг ижодий қудратининг юқорилиги, унинг элни севиш туйғулари билан боғлиқликда деб тушунган шоир: “Юртга фойдаси йўқ мактанчоқ марддан, чангингни қоқиб эсан шамол яхши” [4:84] деди.

Шоир меҳнат қилишга чорлаш билан бирга, ёшларга хунар эгаллашни насиҳат қилиб, бунинг халқ талабини бажаришда аҳамиятли эканлигини, турмушда бошқаларга ғаразли бўлиб яшашдан қутилишнинг асосий чораси хунар эгаллаш эканлиги, айниқса ҳеч ким ўргана олмайдиган мураккаб хунарларни эгаллаш, душманларни ҳам ўзига мухтож қилиб қўювчи, уларнинг хунарига бош ўриб, сизга зарур бўлиб ялашини тушунтирди. Инсонни бундай қадрли хунарлар бахтга эриштиришини “Менгзар” шеърида жуда тушунарли қилиб ифодалаган.

Шундай қилиб, Ажиниёз, ёшларнинг яхши феъл-атвори эгаллаб, жамоатчилик муносабатларда одоб-ахлоқни сақлашни, меҳнатсевар, одил, дўстлик муносабатларнинг қадрига етгучи, халқига фидойи, бир сўзли, сабр-фаросатли, мард бўлиши фақат шу одам учунгина эмас, балки жамиятдаги муҳит учун алоҳида зарур фазилатлар деб ҳисоблади. Мутафаккирнинг инсондаги яхши феъл-атвор, одоб-ахлоқдаги ютуқлари жамиятнинг яхшиланишига, унинг инсоний муносабатларга бой бўлишига олиб келади деган тарбиявий тушунчалари, айниқса, инсонлар жамиятини яхши муносабатларга, ижобий муҳитга айлантирувчи куч, шунинг учун уларни инсонийлик феъл-атворида шакллантириш лозим деб тарбиянинг ижтимоий кучига алоҳида эътибор қаратишни талаб қилиши педагогик жиҳатдан катта маънога эга бўлди.

Әдебиатлар

1. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1994. 114-б.
2. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. – Нөкис. «Илим», 2014. 247-б.
3. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988, 152-б.
4. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1975, 252-б.
5. Әжинияз. Демишлер. / “Қарақалпақстан жаслары”, 1997, 9-октябрь.

РЕЗЮМЕ: Ушбу мақолада Ажиниёз Қўсибой ўғлининг тарбиявий қарашларининг асосий йўналишлари айtilган. Мақолада фарзанд тарбиясининг асосий ўрни оила эканлигини ҳақида, уларни инсофли, одоб-ахлоқли тарбияланиши ҳақида, тарбия инсон умрида катта рол бажариши, болани қандай тарбияласанг, шундай вояга етиши, уни жамиятда ёшлигидан ақллиликка, одоб-ахлоқли ва инсонийликка ўргатиш лозимлиги ҳақида атаб ўтилган. Шоир бир неча марта ёшларни меҳнатсеварликка чақириб, қолаверса уларни ўзининг тарбиявий қарашлари билан чинакам маънода ватанпарвар, халқпарвар руҳида тарбиялашни таъкидлаб ўтди.

РЕЗЮМЕ. В данной статье раскрываются основные направления просветительских взглядов Ажинияза Косибай ули. В статье подчеркивается, что главную роль в воспитании детей играет семья, их справедливое и нравственное воспитание, роль воспитания в жизни человека, путь взросления ребенка, необходимость с малых лет приучать его к интеллектуальности, нравственности и гуманный в обществе. Поэт неоднократно призывал молодежь к упорному труду, подчеркивал необходимость воспитания ее в духе истинного патриотизма своими просветительскими взглядами.

SUMMARY. This article reveals the main directions of enlightenment views of Ajiniyaz Kosibay uli. The article emphasizes that the main role in the upbringing of children is played by the family, their fair and moral upbringing, the role of upbringing in a person's life, the way a child grows up, the need to accustom him to intellectuality, morality and humanness in society from an early age. The poet repeatedly urged young people to hard work, stressed the need to educate them in the spirit of true patriotism with his educational views.

PUL QIYMATINI IFODALOVCHI NUMERATIVLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

G.I.Toirova – *filologiya fanlari doktori, professor*

N.H.Achilova – *magistrant*

Buxoro davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: oʻlchov soʻz, pragmatika, sonlar, miqdor, ot, soʻz turkumi, oʻlchov, hisob, pul qiymati, son soʻz turkumi, hisob soʻzlar, nutqiy vaziyat, pragmatik yondashuv, nutqiy muloqot.

Ключевые слова: слово-измерение, прагматика, числа, количество, существительное, словосочетание, мера, счет, денежная величина, числовое словосочетание, слово-исчисление, речевая ситуация, прагматический подход, речевое общение.

Key words: word-measurement, pragmatics, numbers, quantity, noun, phrase, measure, account, monetary value, numerical phrase, word-calculus, speech situation, pragmatic approach, speech communication.

Bugungi kunda tilshunosligimizda faol qoʻllanilayotgan oʻlchov soʻzlar yaqin davr ichida paydo boʻlib qolgan emas, ularning qoʻllanilish davri qadim paytlarga borib taqaladi,

asosiy oʻlchov soʻzlarning qoʻllanilish davriga oid asosiy manbalar qadimgi turkiy til va XI-XIV asrlarga toʻgʻri kelsa-da, uning kengayishi, isteʼmolda keng qoʻllanilishi

XV asrdan boshlangan, eski o'zbek tilida ham o'lchov so'zlar keng iste'molda bo'lgan va hozirgi kunda ham tez-tez foydalanilmoqda. Bu aynan texnika asrining rivojlanishi, tilning yangi so'zlar bilan boyishi evaziga bo'lishi mumkin. Ularning davr taqozosiga va talabiga ko'ra qo'llanishi tilda paydo bo'layotgan yangi so'zlarga bevosita daxldordir.

Aynan shu o'rinda bizda o'z-o'zidan savol paydo bo'lishi tayin: o'lchov so'zlar o'zi nima, o'lchov so'zlar paradigmasi qanday hosil bo'ladi, ularni hosil qilishdagi asosiy unsur qanday... Keling, ularning har biriga birma-bir to'xtalamiz.

O'lchov so'zlar tilshunosligimizda hisob so'zlar deb ham yuritiladi. O'lchov so'z bu sanaluvchi miqdor va sanalayotgan obyekt va subyekt o'rtasida qo'llaniluvchi miqdor anglatuvchi so'z hisoblanadi. Demak, yuqorida qayd etganimizdek, o'lchov so'zlarning o'zni sanalmish va miqdor anglatuvchi so'zlar oralig'ida ekan. Ushbu qolip asosida ushbu tahliliy misolni ko'rib chiqsak: bir **tup** olma.

- 1) **bir** – miqdor anglatuvchi so'z;
- 2) **tup** – o'lchov so'z;
- 3) **olma** – sanalayotgan predmet.

O'lchov so'zlarning nutqda voqelanishining aynan pragmatika sohasida o'rganilishi ham bevosita unga nutqiy jihatdan yondashishni talab qiladi. O'lchov so'zlarning nutqiy ko'rinishi har bir individ og'zaki muloqotiga bog'liq jarayon hisoblanadi, ushbu holatni adabiy til yoki dialektik nuqtayi nazardan yoxud nutqiy vaziyat yuzasidan baholash bevosita shaxs tafakkuriga oid ekanligi bilan farqlanadi.

Adabiy til nuqtayi nazaridan o'lchov so'zlar pragmatikasi aynan ilmiy yoxud rasmiy uslub ichida namoyon bo'lib, bunda o'lchov so'zlarning ifodalanishi mutlaqo so'zlashuv stilidan yiroq bo'ladi, xususan, rasmiy uslubdan olingan ushbu parchaga e'tibor bering:

4) *Bir ijtimoiy guruhda ishtirok etuvchi fuqarolar soni o'n nafarni tashkil qiladi.*

Ushbu gapda qo'llanilgan "nafar" so'zi adabiy til me'yorlariga muvofiq ravishda qo'llangan bo'lib, aynan ushbu gapning so'zlashuv nutq doirasida ham ko'rib chiqsak:

5) *Bir ijtimoiy guruhda ishtirok etuvchi fuqarolar soni o'ntani tashkil qiladi.*

So'zlashuv uslubida bu "-ta" bilan mutanosiblik hosil qildi.

Dialektik nuqtayi nazardan ham o'lchov so'zlari shevaga xos yoki bo'lmasa, adabiy til qoidalariga muvofiq keluvchi bo'lishi mumkin, sheva munosabatlarida ba'zan shunday holatlar kuzatiladiki, chetdan o'zlashgan so'z bevosita sheva elementi sifatida qo'llaniladi, e'tibor bering:

6) Magazindan 10 karobka shirinlik oldim (dialektik nutqqa xos);

7) Do'kondan 10 quti shirinlik xarid qildim.

Yuqorida keltirilgan gaplarda "karobka" va "shirinlik" so'zlari o'zaro nutqiy qo'llanilishi jihatidan qarama-qarshilikni hosil qilib, so'zlashuv nutqining o'ziga xos jihatlari dialektik nuqtayi nazardan yoritib bermoqda.

Shu o'rinda aytish kerakki, o'lchov so'zlar pragmatikasiga doir atamalar og'zaki nutqda qo'llanilganda, bevosita fonetik o'zgarishlarga ham yuz tutishi mumkin, misol uchun "tup" so'zining "tip" yoki "tub" shaklda talafuz qilinish holatlari uchraydi:

8) Bog'dagi bir **tip** olma bu yil mevaga kirdi.

Ushbu gap ham bevosita dialektik yondashuvning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Bundan tashqari, o'lchov so'zlar pragmatikasining yana bir xususiyati shundan iboratki, ularning iste'molda yoki iste'molda emasligiga ko'ra quyidagi turlari kuzatiladi.

- **tarixiy:** qadoq, tanob, jon, taxa, enlik, so'lkavoy, tosh, pud, yumaloq, savjin, gaz ...
- **zamonaviy:** bit, bayt, terabayt, kilovatt, pachka, gradus, kubometr, nusxa, varaq ...

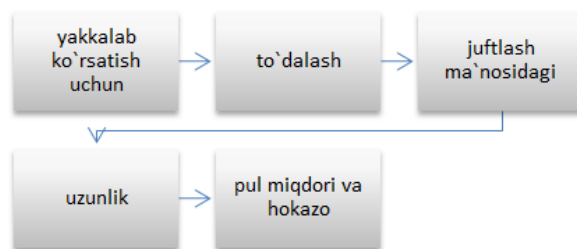
Yuqorida qayd etilgan o'lchov so'zlardan tarixiydari

hozirda deyarli qo'llanmasada, biroq ularning nutqda uchray turish holatlari ham kuzatiladi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, o'zbek tilshunosligida qo'llanilayotgan hisob so'zlar va boshqa tillarda foydalanilayotgan o'lchov so'zlari nutqda nima maqsadda ishlatilayotganiga ko'ra farqlanadi, xususan, yapon tilshunosligida qayd etilishicha, ularning nutqidagi o'lchov so'zlari xalqning kundalik turmush faoliyati bilan bevosita bog'liq ekan. Ya'ni ular kundalik faoliyatlarida olib boradigan mehnat turiga qarab, o'lchov so'zlardan foydalanishar ekan. Rus tilshunosligida esa hisob so'zlarga nisbatan "so'zlarning klassifikatori" termini ishlatilishi ham rus tilshunosligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Ingliz tilshunosligida esa hisob so'zlar sifati-da, asosan, sonlardan foydalaniladi va ular miqdor (asosiy sonlar), ketma-ketlik (tartib sonlar), chastota (bir, ikki marta) va qism (kasr) kabi munosabatlarni ifodalashi mumkin.

Son so'z turkumi mustaqil so'z turkumlari orasida yasash xususiyatiga ega emasligi va son-sanoqni ifodalashi bilan ajralib turadi, ushbu holatda uning hisob so'zlar – numerativlar – bilan qo'llanilishini ham inobatga olish zarur. Hisob so'zlar, aslida, ot so'z turkumiga oid so'zlar hisoblanib, son so'z turkumi bilan yonma-yon kelib, o'lchanayotgan miqdorning qanchani tashkil etishini ifodalovchi so'zlar hisoblanadi. Hisob so'zlar qator ma'naviy guruhlariga ega bo'lib, yakkalab ko'rsatish uchun, to'dalash, juftlab ifodalash, uzunlik, pul miqdori, og'irlik kabi ma'nolarni ifoda etish uchun qo'llaniladi [7,8].

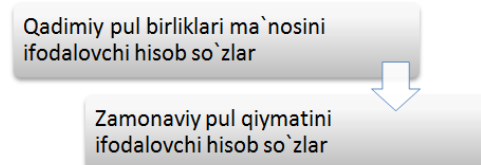
Hisob so'zlarning ma'naviy guruhlari (1-chizma).

Biz ushbu maqolamiz orqali pul qiymati ma'nosini ifodalovchi hisob so'zlarning pragmatik xususiyatlari bilan tanishib chiqamiz. Aytish joizki, pul qiymatini ifodalovchi hisob so'zlar davriy xususiyatiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi [13]:

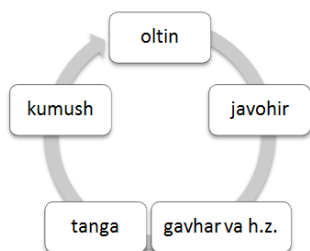
- a) Qadimiy pul birliklari ma'nosini ifodalovchi hisob so'zlar;
- b) Zamonaviy pul qiymatini ifodalovchi hisob so'zlar.

Hisob so'zlarning davriy xususiyatiga ko'ra turlari (2-chizma).

Qadimiy pul birliklarini ifodalovchi hisob so'zlar tarixda ishlatilgan numerativlar hisoblanib, bugungi kunda ular nuqtaiy muloqotimizda deyarli qo'llanilmaydi. Xususan, oltin, kumush, tanga, mischaqa, so'lkavoy, chaqa, tiyin va hokazo. Ular bir-biridan bildirayotgan miqdori bilan farq qilgan, oltin juda yuqori qiymatni anglatga, kumush undan pastroq qiymatdagi narxni ifodalagan, mis esa kichik miqdorni ifodalaganligi tarixdan ma'lum. Ba'zi asarlarda ham ushbu pul qiymatini ifodalovchi numerativlar mavjud bo'lib, ular sirasiga Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asarini kiritishimiz mumkin. Mis yarmog'i, tanga, oltin, kumush, gavhar, javohir kabi pul qiymatini ifodalovchi hisob so'zlar qo'llanilgan ushbu asarning bugungi davrimiz uchun juda ham ahamiyatli hisoblanadi [10].

“Qissasi Rabg`uzi” asarida qo`llanilgan pul birliklarini ifodalovchi hisob so`zlar (3-chizma)

bog`liqdir. Ularning pragmatik xususiyatlarini nazarda tutadigan bo`lsak, bevosita nutqiy jarayonni kuza-tishimiz lozim.

Wikipedia onlayn ensiklopediyasida so`mga quyidagicha ta`rif beriladi:

1) Qadimgi atamalardan biri bo`lib, Firdavsiyning “Shohnoma” asarida “so`m” pul solingan qopcha (xalta) ma`nosida qo`llanilgan.

2) O`zbekiston Respublikasining pul birligi [13].

Demak, pul qiymatini ifodalovchi numerativlar sifatida “so`m” birligi avvaldan mavjud so`z hisoblanib, davrlar o`tishi bilan ma`no ko`chishi yuz berganligiga guvoh

bo`lishimiz mumkin. Ya`ni ma`lum vaqtlar o`tgach, so`m so`zining “pul solingan qopcha” ma`nosi tubdan o`zgarib, mamlakat pul birligini ifodalovchi qiymatga aylangan.

Pul qiymatini ifodalovchi numerativlarning asosiy nutqiy muloqot o`rinlari sifatida banklar, savdo-sotiq joylari kabilarni keltirish mumkin. Ularning tez-tez bank xodimlari, savdo bilan shug`ullanuvchi shaxslar nutqida qo`llanilishi ular nutqiy vaziyatning asosiy bo`lagi ekanligidan dalolat beradi. Yana qiziqarli ma`lumot sifatida shuni aytishimiz mumkinki, pul qiymatini ifodalovchi hisob so`zlar agro va jargonlarda ham qo`llanilib, umuman, boshqa ma`noni kasb etishi yoki hisob so`z ma`nosi o`zgarib, pul ma`nosini anglatib ketishi mumkin. Masalan, “aqcha” so`zini oladigan bo`lsak, ushbu so`z tarixan pul qiymatini ifodalovchi numerativ hisoblansa-da, biroq argo nutqida muloqot qiluvchi shaxslar tilida bu “pul” ma`nosini anglatar ekan.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, pul qiymatini ifodalovchi numerativ so`zlar tarixan shakllangan bo`lib, bugungi kunda ularning tarixiy ifodalagan ma`nosi qisman o`zgarishga uchrab boshqa ma`no anglatish hodisalari ham mavjud. Ularning nutqiy vaziyatda qo`llanilishi ma`lum holatlarga bog`liq hisoblanib, pragmatik yondashuvda ushbu holat tahlil qilinadi.

Adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o`zbek adabiy tili. –Toshkent: Universitet, 2006.
2. Раҳматуллаев Ш. Семема мустақил тил бирлиги. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1984, № 3, 24-30-б.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshqalar. Hozirgi o`zbek adabiy tili. -Toshkent: «Fan va texnologiya», 2010. 416-b.
4. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили.–Тошкент: «Ўқитувчи», 1992. 261-б.
5. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: 1980.
6. Кўчқортёев И. Тилнинг луғат системасини ўрганишнинг бир йўли тўғрисида. // «Ўзбек тили ва адабиёти», 1973, № 3.
7. Ҳакимова М. Ўзбек тилида вақт маъноли луғавий бириклар ва ularning матн шакллантириш имкониятлари. –Ф.: 2004.
8. Ҳамдамов П. Ўзбек тилида нумеративлар. – Тошкент: «Фан», 1983. 94-б.
9. Ҳожиёв А. Сўз ва унинг моҳияти//Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент: 1981. -6-10-б.
10. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. –Т.: 1975. 610-б.
11. www.wikipedia.org
12. www.ziyouz.com
13. www.google.com

REZYUME. Ushbu maqola tilshunosligimizda tadqiq etilayotgan o`lchov so`zlar pragmatikasi haqida bo`lib, ularning tarixi, foydalanish o`mi hamda qo`llanilish usuli doirasi haqida ham alohida so`z boradi. Bundan tashqari, o`zbek tilshunosligidagi o`lchov so`zlar hamda boshqa tillar doirasidagi hisob so`zlar qiyosi ushbu maqolada ko`rib chiqiladi. Maqolada son so`z turkumi, uning tarkibidagi pul ma`nosini ifodalovchi hisob so`zlarning pragmatik xususiyatlari, ularning nutqda voqelanishi haqida so`z yuritiladi. Pul qiymatini ifodalovchi hisob so`zlarning pragmati xususiyatlari shundan iboratki, ularning qo`llanilishda, asosan, nutqiy vaziyat hisobga olinadi hamda ma`lum sharoit nuqtayi nazaridan pragmatik jihatdan yondashiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье речь идет о прагматике изучаемых в нашем языкознании слов измерения, а также об их истории, месте употребления и сфере применения. Кроме того, в данной статье рассматривается сравнение слов измерения в узбекском языкознании и слов-арифметиков в других языках. В статье рассматривается количество слов, прагматические особенности счетных слов, которые представляют значение денег, и их встречаемость в речи. Прагматические особенности слов, описывающих ценность денег, заключаются в том, что при их употреблении в основном учитывается речевая ситуация и прагматический подход с точки зрения определенных условий.

SUMMARY. This state speech is about the pragmatics of the words of measurement studied in our linguistics, as well as about their history, place of consumption and scope. In addition, this country is considering a comparison of measurement words in the Uzbek language and arithmetic words in other languages. The state considers the number of words, pragmatic features of countable words that represent the meaning of money, and ix occurrence in speech. The pragmatic features of words that describe the value of money are that when they are used, the speech situation and the pragmatic approach in terms of determining conditions are mainly taken into account.

ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ФАКУЛЬТЕТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ГИМНАСТИКА ВОСИТАЛАРИ ОРҚАЛИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТИНИ ОШИРИШ МУАММОЛАРИ

С.М.Тойлибаев – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Нукус филиали

Таянч сўзлар: талабалар, таълим муассасаси, касбий фаолият, асосий гимнастика воситалари, мутахассис, ўқитувчи, жисмоний тарбия ва спорт.

Ключевые слова: студенты, образовательное учреждение, профессиональная деятельность, средства основной гимнастики, специалист, учитель, физическое воспитание и спорт.

Key words: students, educational institution, professional activity, means of basic gymnastics, specialist, teacher, physical education and sports.

Дунёда ўқитувчиларнинг касбий-педагогик фаолиятига қўйилаётган талаблар ҳар бир машғулотнинг содда ўрганиш услубларини ишлаб чиқиш ва коммуникатив кўникмаларга эга бўлиш билан тавсифланадиган таркибий компонентларини эгаллаш даражасига қараб белгиланмоқда. Ўз навбатида ўқув жараёнининг самарали ташкил қилиш амалда қўлланилаётган восита

ва услубиятларнинг тўғри танланиши ҳамда доимий равишда янгиланиб бориши билан узвий боғлиқ. Олий таълим муассасалари талабаларининг касбий-педагогик тайёрлаш учун зарур таркибий компонентларини шакллантириш учун ижтимоий соҳа талабалари бўйича ўқув дастурига мувофиқлиги, шунингдек, шахсий хусусиятларига мослиги билан белгиланмоқда. Шу